

Socialistické školství a tzv. mimoškolní výchova v Československu v 50. a 60. letech*

JIŘÍ KNAPÍK

Ústa v historických věd, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Slezská univerzita v Opavě

Poválečné školství ve stínu „sovětských zkušeností“

České, resp. československé základní školství prošlo v prvních dvou desetiletích po druhé světové válce mimořádně komplikovaným vývojem; tuto skutečnost ilustruje samotný fakt, že během tohoto období formovaly základní vzdělávání celkem tři školské zákony (1948, 1953, 1960). Přitom v podstatě již od roku 1945 u nás byly připravovány základy socialistického školství, charakteristické pro země vznikajícího sovětského bloku. Sjednocení několika typů všeobecně vzdělávacích škol v době povinné školní docházky zavedlo plynulou průchodnost jednotlivých vzdělávacích stupňů (tzv. jednotné školství) a spolu se zánikem soukromých škol změnilo strukturu školství na několik příštích desetiletí.¹ Také ve školství zaznamenáváme úsilí o jeho tzv. demokratizaci, které známe z prostředí poválečného kulturního a uměleckého života; tento v podstatě ideologizující prvek, jímž operovala zejména komunistická strana,² reprezentoval v oblasti školství především požadavek, aby základní (a s ním střední) vzdělávání bylo bezplatné a dostupné bez ohledu na národnostní či náboženskou příslušnost.³ Vedle toho zaznamenáváme rovněž překotné změny v učebních osnovách, diktované politickými a ideologickými požadavky; nejprve se tak dělo v rámci politické dohody stran Národní fronty, jejíž rysy zachycují příslušné partie Košického vládního programu a posléze Budovatelského

* Příspěvek v znihl jako součást řešení projektu CZ.1.07/2.3.00/20.0031 „Historizace střední Evropy“.

¹ Kol.: *Dějiny školství v Československu 1945–1975 I*. Praha 1982, s. 28. Problematice přípravy tzv. jednotného školství se věnuje CIGÁNEK, Radim: *Politický zápas o jednotnou státní školu 1945–1949*. Praha 2009.

² Srv. např. *Sněm budovatelů (Protokol VIII. řádného sjezdu KSČ)*. Praha 1946.

³ Na rozdíl od čs. a německého školství ovšem musely ostatní tzv. lidově demokratické státy odstraňovat rozsáhlou negramotnost.

programu,⁴ od února 1948 pak byly určující představy a potřeby komunistického režimu, jež se však v průběhu let různě měnily a upravovaly.

Vývoj poválečného českého a slovenského školství také významně zasáhl o prozopování tzv. sovětských zkušeností. Zejména na přelomu 40. a 50. let celý systém vzdělávání dětí silně poznamenaly mohutné tlaky na přejímání sovětských postupů a schémat. Sovětský model vzdělávání tak u nás doprovázel klíčové procesy celkové proměny společnosti, zejména orientaci na těžký průmysl, industrializaci a násilnou kolektivizaci venkova. Kromě ryze politických zásahů do struktury vzdělávání vycházející ze sovětské praxe byly u nás v první polovině 50. let mohutně propagovány (často velmi zjednodušeně) postuláty sovětské pedagogiky; učitelé a tzv. školští pracovníci měli k dispozici již záhy po roce 1948 řadu překladů sovětské pedagogické literatury,⁵ komunistické vedení přistoupilo také k sérii kampaní zaměřených na uplatnění tzv. sovětských zkušeností ve školské praxi. Důležitou roli v těchto kampaních sehrál týdeník „Učiteléské noviny“, jež začalo ministerstvo školství vydávat v roce 1951 s cílem formálně navázat na tradici stejnojmenného periodika z let 1883–1939. V polovině 50. let tlak na důsledné přejímání sovětského vzoru poněkud polevil, alespoň v tom smyslu, že sovětská praxe nebyla přebírána zcela nekriticky, bez ohledu na její odlišnosti. Paradoxně však šlo o období, v němž se systém vzdělávání v Československu musel vyrovnávat s negativními důsledky školského zákona z roku 1953, inspirovaného právě sovětským vzorem. Na přelomu 50. a 60. let začala být u nás sovětskému systému výuky a vzdělávání dětí opět věnována zvýšená pozornost; kromě obecně politických vlivů se akcentovaly především sovětské pokroky v oblasti vědy a techniky, zejména pak sovětské úspěchy v dobývání vesmíru, jež se zdály dostatečně průkazně dokládat kvality systému vzdělávání dětí.

Změny v poválečném systému školství spojené s jeho postátňováním vedly v konečném důsledku po únoru 1948 k celkovému přehodnocení přístupu ke vzdělávání školou povinných dětí. Nový režim

---

⁴ Viz *Program Národní fronty Čechů a Slováků*. Brno 1945; *Budovatelský program Gottwaldovy vlády*. Praha 1946.

⁵ Kromě řady překladů děl A. S. MAKARENKA zmiňme další obecněji pojaté pedagogické práce KAIROV, Ivan Andrejevič: *Pedagogika*. Praha 1950; JESIPOV, Boris Petrovič – GONČAROV, Nikolaj Kuzmič: *Pedagogika*. Praha 1951.

deklaroval zájem o jejich výchovu nejen v době vyučování, ale také po celou dobu pobytu ve škole a navíc začal cíleně vytvářet prostor pro působení školy i po skončení vyučování. Začalo se hovořit o podpoře tzv. mimotřídní činnosti a systematickém zavádění mimoškolní výchovy dětí za pomoci nově budované sítě mimoškolních zařízení, například školních družin apod. Jednalo se tak o další významný vliv sovětského systému školství a sovětské pedagogiky; právě ta se mohla od 20. let 20. století opřít o státem budovanou síť mimoškolních zařízení, jež měla zprvu napomoci při výchově dětí v oblastech s velmi nízkou životní úrovní, působit při odstraňování negramotnosti a současně zajistit ideologicky přijatelné působení na mladou generaci. Také u nás se po roce 1948 začaly vydávat nejrůznější překlady sovětských publikací s tematikou tzv. mimotřídní a mimoškolní výchovy;⁶ ty měly napomoci českým a slovenským učitelům v jejich politickém zadání – napomáhat k výchově nové generace v socialistickém duchu. Z toho důvodu se také tzv. mimotřídní činnost a mimoškolní výchova stala na přelomu 50. a 60. let pevnou součástí komunistické výchovy. Ukotvení napomáhalo i to, že k této problematice začal v roce 1956 vycházet odborný časopis „Vychovávateľ“; jednalo se o slovenský měsíčník, který byl ovšem distribuován i v českých krajích.

Cíle a společenský kontext mimoškolní výchovy

Rejstřík aktivit spjatých s tzv. mimoškolní výchovou byl sice poměrně omezený, nicméně naplňoval hlavní cíle působení socialistické společnosti na děti. Tvořila jej především organizovaná zájmová činnost dětí v různých kroužcích, dále pak pomoc při přípravě na vyučování a také tzv. vlastní služby žáků. Kromě školy se na mimoškolní výchově podílely i společenské organizace a instituce, zejména Pionýrská organizace ČSM. Jakási „odnož“ mimoškolní výchovy, tzv. mimotřídní činnost již byla doménou pouze školy a označovalo se jí systematické výchovné působení na děti ve školách mimo vlastní vyučování, tedy o

---

⁶ K organizaci zájmové činnosti dětí byla vydána řada sborníků - DENK, Petr (ed.): *Zrození dětského kolektivu. Sovětské zkušenosti se žákovskou organizací*. Praha 1950; DENK, Petr (ed.): *SSSR hledá talenty. Sovětské zkušenosti se zájmovými kroužky a s domy pionýrů*. Praha 1951; HENEK, Tomáš – STRUMHAUS, Oldřich: *Mičurinské kroužky na sovětských školách*. Praha 1951. Též BOLDYREV, Nikolaj Ivanovič: *Význam příkladu ve výchově dětí*. Praha 1951.

přestávkách, v době školního stravování, během školních exkurzí a výletů. Kromě toho měla škola cíleně rozvíjet zájmy dětí, které měly úzkou vazbu na výuku a to kromě zřizování zájmových kroužků pořádáním soutěží apod. Do mimotřídní činnosti dětí bylo zahrnuto také dopisování, sběr léčivých rostlin a odpadových surovin, domácí četba apod.

V běžné praxi, zvláště od poloviny 50. let, však hranice mezi mimoškolní výchovou a mimotřídní činností postrádala tak ostré kontury. Některé ze zmíněných aktivit byly zahrnovány pod oba výchovně pedagogické programy, např. tzv. vlastní služby žáků. Výchovná činnost ve zmiňovaných školních družinách se také ocitla na pomyslné hranici mezi děním školním a mimoškolním – i když se totiž družiny pokládaly za mimoškolní zařízení, organizačně byly úzce spojeny se školou. Počátkem 60. let se proto termíny „mimotřídní činnost“ a „mimoškolní výchova“, které spíše odrážely pouze organizační vazbu toho či onoho typu výchovné práce na konkrétní instituci (školu, ČSM ad.), opouštěly. Nahradil je souhrnný pojem „výchova mimo vyučování“.⁷ Nadále však platilo, že obecné cíle výchovy mimo vyučování se musely shodovat s posláním vyučovacího procesu, a zajišťovány byly v zásadě třemi hlavními formami práce s žáky: tzv. masovou prací, zájmovými kroužky a individuální práci s dětmi.⁸ Ve stejné době se také setkáváme s termínem „životní styl žáků“; navozoval snahu kontrolovat a ovlivňovat veškerý život dětí mimo vyučování a úzký kruh rodiny.⁹ Pro úplnost dodejme, že v současnosti se kromě termínu „mimoškolní výchova“ (non-formal education) používá také pojem „pedagogika volného času“. Vyjadřuje úsilí pomáhat dětem učit se účelně využívat svůj volný čas, což je tendence, kterou registrujeme i v 60. letech v našem prostředí. Je to také trend, sílící tehdy i v některých zemích západní Evropy, i když mimoškolní zařízení zda plnila primárně spíše sociální funkci, tedy péči o děti zaměstnaných rodičů. Přesto ve specifických situacích plnily i jinou

---

⁷ BLÁHA, Václav: *Školní klub – jedna z forem celodenní výchovné péče ZDŠ o žáky 6.-9. ročníku*. Ústí nad Labem 1963, s. 6. K terminologii v širším časovém rámci srv. též NĚMEC, Jiří a kol.: *Kapitoly ze sociální pedagogiky a pedagogiky volného času*. Brno 2002, s. 20.

⁸ BLÁHA, Václav: *Výchovné působení na žáky v době mimo vyučování*. Ústí nad Labem 1964, s. 5.

⁹ JEDLIČKOVÁ, A. – MAŠINDOVÁ, Mária: *První zkušenosti školy s celodenní péčí v Praze-Žižkově*. Vychovatel, roč. 6 (1961/62), č. 1-2.

roli.¹⁰

Už samotné termíny „mimoškolní výchova“ a „mimotřídní činnost“ napovídají, že jejich ukotvení v české pedagogice a posléze formování jejich obsahu vyplývaly z inspirace sovětským příkladem; téměř doslova tak bylo přejato ruské slovní spojení „mimotřídní a mimoškolní práce“.¹¹ V Sovětském svazu se přitom konaly různé pedagogické aktivity, jež ovlivňovaly i československé školství (zmiňme například všeruskou konferenci o mimotřídní a mimoškolní výchově z roku 1954). Naopak se nezohledňovaly mnohdy plodné a progresivní tradice domácí pedagogiky, reprezentované například filozofem a pedagogem Františkem Drtinou,¹² pedagogem a spisovatelem Eduardem Štorchem a obecně reformním proudem meziválečného českého školství (Václav Příhoda, Otokar Chlup a další), jež byl ukotven v širším střeoevropském a západoevropském pedagogickém myšlení.¹³

---

¹⁰ Na mysli máme například zvláštní výukové kurzy pro polské děti a mládež, které zřizovaly různé emigrační organizace ve Velké Británii. Hlavním cílem těchto kurzů a „sobotních škol“ bylo pěstovat a udržovat u dětí polské národní uvědomění; kurzy se soustředily na znalosti z polské historie, literatury a vlastivědy, které pochopitelně chyběly v osnovách britských škol. (L. B.: *Młode pokolenie – sprawa najważniejsza*. *Dziennik polski* 22. 3. 1950, roč. 11, s. 3; tamtéž 21. 4. 1950, s. 3; tamtéž 13. 1. 1960, s. 3; tamtéž 22. 6. 1960, s. 3; tamtéž 28. 1. 1965, s. 3; tamtéž 7. 6. 1965, s. 3.) V srpnu 1948 vznikl v Devonu „Dům polského dítěte“; tento dům fungoval jako opatrovna či družina pro děti do 10 let a kromě péče o děti zaměstnaných rodičů zajišťoval podobné národně orientované aktivity, aby se děti seznámily s Polskem, „které nikdy nepoznaly“. Kromě jeslí toto zařízení zajišťovalo také prázdninovou péči o děti („kolonia wakacyjna“). (TARNAWSKI, Wit: *Dom Polskiego Dziecka w Devonie*. *Dziennik polski* 27. 3. 1950, roč. 11, č. 73, s. 3.) Ve Velké Británii v 50. letech zřizovaly polské krajanské organizace (zejména Společnost přátel dětí a mládeže založená v roce 1946) také letní tábory pro děti od 6 do 16 let, na nichž se posilovalo polské národní vědomí. (*Kolonie letnie dla dzieci i młodzieży*. *Dziennik polski* 27. 5. 1950, roč. 11, č. 125, s. 3; tamtéž 15. 6. 1955, s. 3) V dobách mezinárodního uvolnění měli polské děti ve Velké Británii dokonce možnost strávit letní prázdniny u svých příbuzných v Polsku. (*Dziennik polski* 23. 4. 1960, roč. 21, s. 3.)

¹¹ „Vneklassnaja i vneškolnaja rabota“. K tomu SPALOVÁ, Olga (ed.): *Z praxe mimotřídní a mimoškolní práce v sovětské škole*. Praha 1957. Srv. SOLAŘ, Jan: *Využijme plně sovětských zkušeností i v mimotřídní a mimoškolní výchově*. *Učitel'ské noviny*, roč. 3 (1953), č. 16, s. 2.

¹² Srv. zejména DRTINA, František: *Ideály výchovy*. Praha 1930.

¹³ K tomu dále ŠTOLL, Jiří: *Dětská farma Eduarda Štorcha a československé alternativní školství ve 20. letech 20. století*. Rkp. bakalářské práce Brno 2008. Se jménem E. Štorcha je spojena zejména tzv. Dětská farma na Libeňském ostrově v Praze ve 20. letech, či projekt výchovné osady Růžičkov v Tróji.

Obsah a metody socialistické mimoškolní výchovy a školou řízené tzv. mimotřídní činnosti dětí se samozřejmě v průběhu 50. a 60. let v Československu měnily a vyvíjely. Základní rámec byl zformulován na přelomu 40. a 50. let a to zejména s oporou u sovětských pedagogických autorit,¹⁴ jejichž díla byla u nás dále „rozpracovávána“. V zásadě přitom můžeme konstatovat, že během celého sledovaného období bylo vždy shodně deklarováno, že kromě rodičů musí na dítě také výchovně působit socialistická společnost, a to zejména prostřednictvím školy. Velmi frekventovanou představou byla rovněž zásada co největší organizovanosti mimoškolní výchovy, od níž se až v polovině 60. let začala oficiální školská politika odklánět. S těmito obecnými proklamacemi se můžeme kromě oficiálních politických dokumentů setkat také ve specializovaných pedagogických periodikách, dále se pak rozváděly v celé řadě brožur zaměřených na tzv. práci s dětmi, v nichž různí pedagogové (často ředitelé škol) kromě zidealizovaných představ o mimoškolní výchově zprostředkovali své zkušenosti z praxe.

Tzv. mimoškolní výchovu můžeme označit vedle rodiny a školy jako třetího činitele, který se podílí na formování osobnosti dítěte. Pro komunistický režim však rodina představovala poněkud „nečitelného“ a možno říci i nespolehlivého partnera, kterého sice nebylo možné programově odmítnout, na něhož však bylo pohlíženo s určitým despektem,¹⁵ protože výchovný vliv rodičů nestál na vědeckých základech. Zejména bylo potřeba eliminovat dva extrémy: rodinu jako nositele nevhodných ideových a mravních hodnot (měšťanská kultura, náboženství apod.)¹⁶ na straně jedné a na straně druhé kulturní a sociální zanedbanost některých skupin společnosti. Na praxi tzv. mimoškolní výchovy

---

¹⁴ Srv. KAIROV, Ivan Andrejevič: *Pedagogika*. Praha 1951, s. 375; PALAGINOVÁ, Marie Ivanovna: *Mimoškolní práce s dětmi. Ze zkušeností práce Dětského úseku Magnitogorského hutnického paláce*. Praha 1951. Setkáváme se přirozeně i s odvoláváním sovětských pedagogů na postoje politických autorit (V. I. Lenin, N. K. Krupská).

¹⁵ E. Pijáková zdůvodňovala potřebu rozšíření dosavadního systému školních družin a kvalitativní změnu mimo třídní výchovy, protože „stále velké procento dětí zaměstnaných rodičů tráví svůj volný čas mimo výchovná zařízení, anebo, v lepším případě, pod dohledem *prarodičů, případně jiných nepovolaných osob*“. - PIJÁKOVÁ, Elena: *Mimoškolní práce so žiakmi 6.-9. ročníka ZDŠ*. Bratislava 1962, s. 4.

¹⁶ Připomeňme, že koncem 50. let v Československu probíhala masivní kampaň proti tzv. maloměšťáckým přežitkům ve společnosti.

v 50. a 60. letech tedy můžeme pohlížet i jako na svého druhu řízený kulturní experiment, snahu vklínit mezi výchovný vliv rodiny a školy ještě dalšího činitele a vychýlit tak těžiště celkového působení na dítě v prospěch cílů socialistické společnosti.

Dobové pedagogické i politické autority interpretovaly mimoškolní výchovu jako řízený a plánovitý proces, který (inspirovan praxí uplatňovanou v sovětském školství) tvořil součást komunistické výchovy dětí a mládeže. Její naplňování mělo sloužit celospolečenským zájmům. Řízená zájmová činnost jako jedna z hlavních náplní mimoškolní výchovy proto také měla vést ve spolupráci s pedagogy k tzv. uvědomělé volbě povolání, tedy volbě takového zaměstnání, jež odpovídalo nejen schopnostem dítěte, ale také potřebám národního hospodářství.¹⁷ K usměrňování dětských zájmů po celou dobu vzdělávání v základní škole¹⁸ vznikl propracovaný metodický a administrativní systém. Důležitou průvodní součást mimoškolní výchovy tvořil programový ateismus stejně jako v případě učebních osnov všech stupňů škol. Zejména v dobách protináboženských kampaní vyžadovaly státní i stranické orgány, aby školy i všechna ostatní mimoškolní zařízení přistupovaly k tzv. ateistické výchově aktivně a důsledně. Kromě období počátku 50. let je třeba zmínit usnesení ÚV KSČ „O celostátně řízených akcích na úseku práce s dětmi“ z roku 1956, jež mimo jiné požadovalo, aby televize zařazovala v neděli dopoledne (tedy v době nedělní mše) pořady pro děti a mládež,¹⁹ nebo pozdější požadavek politického byra ÚV KSČ, aby ministerstvo školství a kultury zajistilo důsledné uplatňování tzv. ateistické výchovy při mimoškolní výchově.²⁰

Bylo jen přirozené, že postavení školy při zajišťování mimoškolní výchovy plynule posilovalo a ta se stávala postupně jejím garantem,

---

¹⁷ PIJÁKOVÁ, Elena: *Mimoškolní práce s žáky 6.-9. ročníka ZDŠ*. Bratislava 1962, s. 37–38; srv. KUBÁT – MEISNER, Josef: *Charakteristika žáka – pomoc výchovné práci*. Socialistická škola, č. 4, 1961/62, s. 217.

¹⁸ Někdy se hovořilo o potřebě podchycovat zájmy dětí již v předškolním vzdělávání.

¹⁹ *Od X. do XI. sjezdu (Usnesení a dokumenty ÚV KSČ)*. Praha 1958, s. 210. Současně se měly všechny organizace a instituce v místech týdně či ob týden podílet na vytváření pestrých programů pro nedělní dopoledne, a to pro všechny věkové kategorie dětí a mládeže („hrátky mládeže“, „svazácké neděle“ apod.).

²⁰ NA, f. MŠK – kolegia ministra, kol. č. 20 (21. 5. 1959), kart. 20; srv. *Celostátní seminář O vědeckoa-teistické výchově a propagandě. Studijní materiály pro lektory*. Březen 1960.

který soustředil výchovný vliv ostatních institucí v dané lokalitě. Toto pojetí školy gradovalo na přelomu 50. a 60. let a to v souvislosti širšími inovacemi ve školské politice. Zmiňme zde známé usnesení ÚV KSČ „O těsném spojení školy se životem a o dalším rozvoji výchovy a vzdělání v ČSR“ z dubna 1959, které kritizovalo „odtržení školy od života, odtržení výchovy a vzdělávání mládeže od práce ve výrobě“²¹ a vedlo k úpravě celého výchovně vzdělávacího systému. Na tomto pozadí se začal připravovat také nový školský zákon, přičemž v roce 1960 se začalo hovořit o posílení vlivu školy na poli mimoškolním,²² celkovém zvýšení koordinační role školy v oblasti zájmové činnosti a upřesnění její kompetence vůči dalším mimoškolním institucím.²³ Na jaře 1960, v době vrcholících příprav na vydání nového školského zákona, formulovaly „Učitelské noviny“ generální cíl socialistické mimoškolní výchovy slovy: „Pedagogicky řízené zaměstnání dětí by mělo zahrnovat povinnou výuku, odpočinek dětí po vyučování, přípravu na další vyučovací den, dobrovolnou veřejně prospěšnou práci a zájmovou činnost v době, kdy rodiče jsou v zaměstnání. S rodiči by děti trávily čas určený k individuálnímu odpočinku a zábavě. Stát by tak prakticky převzal veškerou péči o výuku a výchovu dětí a také značnou část hospodářské péče o děti (stravování, školní pomůcky).“²⁴

Postavení školy jako garanta mimoškolní výchovy tedy potvrzovalo, že kvalita vyučování a práce s dětmi v době po vyučování jsou spojenými nádobami. Jeden z tehdejších pedagogů uvedl, že pokud děti dostávají ve výuce převážně teoretické poučení o základech vědních oborů, základních pojmech a mravního normách, pak škole „nemůže být lhostejné, jak se tyto normy mravního jednání zvláště v mimoškolním životě dítěte, v životě dětského kolektivu mění v dovednosti a návyky správného chování.“²⁵ Logicky se tak zvyšovaly i nároky kladené na

---

²¹ *Usnesení a dokumenty ÚV KSČ od XI. sjezdu do celostátní konference KSČ 1960*. Praha 1960.

²² Sr. SEDLÁŘ, Richard: *Jednota školní a mimoškolní výchovy*. Učitelské noviny, roč. 10 (1960), č. 11, s. 4–5.

²³ Konkrétně par. 24 zákona č. 186/1960 Sb. o soustavě výchovy a vzdělávání (školský zákon).

²⁴ SEDLÁŘ, Richard: *Jednota školní a mimoškolní výchovy*. Učitelské noviny, roč. 10 (1960), č. 11, s. 4–5.

²⁵ BACÍK, František: *Řízení mimotřídní a mimoškolní práce v Městské osmileté střední škole*. Praha 1959, s. 6.

pedagogy (třídní učitele, učitele, popř. vychovatele), kteří v očích režimu reprezentovali určitou novou morální autoritu; je samozřejmě otázkou, jak mohli na děti i na jejich rodiče působit učitelé, kteří získávali pedagogické vzdělání v době nehlubšího úpadku školství počátkem 50. let,²⁶ a kteří současně chápali svou roli na mimoškolním poli jako novou, finančně neohodnocenou přítěž.

Přestože by se mohlo zdát, že vlastní rodinná péče o děti se mimoškolní výchovy nedotýkala, skutečnost byla složitější. Oficiální proklamace hovořily o tzv. jednotě výchovného působení na děti, to znamená potřebě součinnosti školy a rodičů. Spolupráce rodičů se školou se ovšem neměla omezovat pouze na školní prospěch dítěte, škola se snažila rodiče nejrůznějšími prostředky ovlivňovat, vtáhnout rodiče do výchovné práce školy a eliminovat samotnou podstatu rodičovské role.²⁷ Pregnantně to bylo formulováno v jedné z dobových pedagogických brožur, v níž autor mj. glosoval častá a mnohdy marná napomínání dětí rodiči: „Snažili jsme se a snažíme se přesvědčit rodiče, aby život dítěte, jeho praktickou činnost, jednání, organizovali v souladu s morálně politickými normami vštěpovanými dítěti ve škole a pomáhali při vytváření jim odpovídajících dovedností a návyků. Jinak řečeno – přesvědčujeme rodiče o tom, že poučení, co dítě má a nemá, co je dobré a co je špatné atd., dostane se mu ve škole.“²⁸ Škola měla po rodičích požadovat, aby zajistili, že se pak děti doma podle těchto zásad budou chovat. Směr výchovného působení tak byl v podstatě obrácen; autor brožury dokonce popisoval, jak škola vypracovala souhrn požadavků rodičů na děti, který se opíral o návrh osnov výchovné práce v sovětských školách (domácí práce, osobní hygiena apod.). Škola na rodiče působila prostřednictvím tzv. rodičovské propagandy, již se rozuměly zejména vzájemné kontakty na třídních schůzkách; výsledky tohoto působení však i

---

²⁶ Srv. GRECMANOVÁ, Helena – NEUMEISTER, Pavel: *Historické proměny dětství. Významný problém dějin pedagogiky*. In: Mezinárodní konference Všeobecné vzdělávání pro všechny, Praha 2004, s. 243.

²⁷ Argumentovalo se mj. i tím, že dětem se výchovných zařízeních i v době mimo vyučování dostane „kvalifikované pedagogické péče a rodičům se uvolní čas k práci, kultuře a veřejnému životu“. - PIJÁKOVÁ, Elena: *Mimoškolní práce od žiakmi 6.-9. ročníka ZDŠ*. Bratislava 1962, s. 3–4

²⁸ BACÍK, František: *Řízení mimotřídní a mimoškolní práce v Městské osmileté střední škole*. Praha 1959, s. 23.

tehdy byly hodnoceny jako velmi sporné. Na druhou stranu se škola snažila využívat pomoc rodičů v zařízeních mimoškolní výchovy, zejména při vedení zájmových kroužků, organizování exkurzí, besed apod.; také v tomto případě se ovšem dařilo oslovit jen malou část rodičů.²⁹

Ruku v ruce s ideovými cíli mimoškolní výchovy šla také její materiální podpora. Stát v průběhu desetiletí vynaložil na vybudování sítě mimoškolních zařízení pro děti a mládež značné prostředky, i když se ideálních představ o rozsahu budoucí mimoškolní sítě z přelomu 50. a 60. let musel nakonec z ekonomických důvodů vzdát. Současně stát rodiče motivoval malým zatížením rodinného rozpočtu, pokud byly děti zapsány do zájmového kroužku, trávily čas po vyučování ve školní družině apod.

Podpora mimoškolní výchovy a její sítě souvisí také se sociální a hospodářskou politikou. V první etapě budování této sítě, tedy zvláště v první polovině 50. let byl hnacím motorem pro zajištění funkční sítě mimoškolní výchovy především rychlý růst zaměstnanosti žen-matek a tím potřeba zajištění adekvátního zázemí dětem po dobu zaměstnání rodičů; již v té době přesahoval zájem rodičů o umístění dětí ve školní družině dostupné kapacity.³⁰ Na konci 50. a zejména v 60. letech pak vstoupil na scénu další významný faktor, a sice snaha předcházet sociálně patologickým jevům, jež tehdy začaly mezi mladou generací povážlivě narůstat. Akcent na funkční a poutavé organizované mimoškolní aktivity se na přelomu 50. a 60. let stával jednou z cest, kterou odpovědné politické orgány začaly řešit obecnější problém – využívání volného času dětmi a mládeží. Tato nová perspektiva postavila dosavadní koncepci tzv. mimoškolní výchovy do nového světla.

V polovině 60. let se totiž začínáme setkávat s kritikou tehdy převládajícího maximalistického pojetí mimoškolní výchovy, v němž plánovitost a všudypřítomné organizování ponechávalo dětem jen málo prostoru k seberealizaci.³¹ V diskurzu tehdejších politiků, sociologů a

---

²⁹ BACÍK, František: *Řízení mimoškolní a mimoškolní práce v Městské osmileté střední škole*. Praha 1959, s. 23.

³⁰ NA, f. MŠK – kolegia ministra, kol. č. 14 (14. 4. 1960), kart. 27.

³¹ Blíže FRANC, Martin – KNAPÍK, Jiří: *Volný čas v českých zemích v letech 1957–1967*. Praha 2012, s. 291.

pedagogů se začalo dospívat k tomu, že organizované mimoškolní aktivity musí doplňovat také vhodné dospělými neorganizované činnosti. Jednalo se přitom o důležitou koncepční inovaci v dosavadním pojetí volného času dětí, zejména se tím uznávala legitimita spontánní dětské činnosti. Stát proto začal uvažovat o potřebě nabídnout nejmladší generaci prostor pro tyto aktivity, zejména výstavbou různých typů moderních hřišť a vyčleňováním vhodných ploch ke hrám, které města a zejména velká sídliště, na nichž začaly převažovat mladé rodiny s dětmi předškolního věku a mladšího školního věku, postrádala. Dobudování infrastruktury pro spontánní trávení volného času přitom bylo chápáno i jako důležitý článek prevence kriminality u dospívající mládeže, tedy věkové kategorie, jež měla na sídlišťích převažovat na konci 60. a počátkem 70. let.

Rozdíly standardů a rozsahu mimoškolní výchovy mezi městy a venkovským prostředím se staly předmětem oficiální kritiky již dříve, na přelomu 50. a 60. let. Je možné zmínit například vystoupení tajemníka ÚV KSČ Jiřího Hendrycha na zasedání ÚV KSČ v dubnu 1959, jehož teze dále rozvíjel pedagogický tisk. Pro dobové uvažování je příznačné, že menší návštěvnost školních zájmových kroužků byl dáván do souvislosti s nižší organizovaností venkovských dětí v Pionýrské organizaci,³² rozdíl v celkovém způsobu života na venkově naopak nebyl brán příliš v potaz.

Síť zařízení mimoškolní výchovy

Síť zařízení socialistické mimoškolní výchovy pro děti od 6 do 15 let se v Československu budovala postupně, a to ve spojitosti s celkovou transformací kulturního a společenského života po roce 1948. Její jádro tvořily samotné školy jako vzdělávací a výchovné instituce s nejužší a nejpevnější vazbou na děti. Privilegované postavení školy v oblasti mimoškolní výchovy v 50. a 60. letech vyplývalo nejen z této praktické

---

³² SEDLÁŘ, Richard: *Jednota školní a mimoškolní výchovy*. Učitel'ské noviny, roč. 10 (1960), č. 11, s. 4–5. Ve městech navštěvovala školní zájmové kroužky polovina všech dětí a asi čtvrtina městských dětí k tomu vyvíjela ještě další zájmovou činnost. Naopak na venkově mělo možnost věnovat se zájmové činnosti mnohem méně dětí; do školních kroužků bylo zapsáno jen 36 % dětí. V případě rolnických rodin nepůsobilo v žádném kroužku do konce přes 85 % dětí. Možnosti rozvoje tzv. mimoškolní výchovy dále podvazovala nerovnoměrnost sítě běžných kulturních a osvětových zařízení (závodních klubů, osvětových besed).

premis, ale také z celkového pojetí socialistické pedagogiky – podle ní (mimo jiné) již samotný obsah učebních osnov měl vést učitele k organizování mimoškolního života dětí.³³ Kromě zřizování sítě vlastních zařízení (školních družin) se tak mělo dít s pomocí školou placených odborných pracovníků, dále ve spolupráci s rodiči (aktivem SRPŠ) a zejména koordinováním činnosti se zařízeními národních výborů, masových a společenských organizací, zejména Pionýrskou organizací svazu mládeže a jejími zařízeními (domy pionýrů a mládeže).

Zmíněná síť **družin mládeže** (od roku 1965 se zavedlo pojmenování „školní družina“) se začala rozšiřovat počátkem 50. let. Družiny představovaly významný článek v systému mimoškolní výchovy, protože zajišťovaly péči o děti bezprostředně po skončení vyučování, během pracovní doby rodičů, zvláště ve městech. V polovině 60. let už byla školní družina zřízena téměř v každé ZDŠ a oproti počátku 50. let se jejich počet zhruba zdvojnásobil; navštěvovalo je tedy asi 17 % všech žáků 1. až 5. tříd (přes 206 000 dětí). Zprvu se výchovná práce především orientovala na silně řízené kolektivní aktivity dětí, naopak méně se rozvinuly zájmové aktivity v kroužcích. Současně se v družinách vymezoval značný prostor na školní přípravu – psaní úkolů a různé formy doučování. Úroveň práce s dětmi v družinách se v počátečních letech v jednotlivých zařízeních velmi lišila a družiny připomínaly spíše sociální, než výchovné zařízení. Na přelomu 50. a 60. let však tento systém doznal úpravy. Zejména se totiž ukazovalo, že starším dětem³⁴ dosavadní rejstřík aktivit v družinách v podstatě nevyhovoval³⁵ a zvláště ve městech děti od 6. tříd družiny téměř nenavštěvovaly. Politické vedení státu to tehdy vnímalo jako potenciálně rizikový faktor.³⁶ Proto ministerstvo školství a kultury začalo od školního roku 1959/60 s úspěchem zavádět nový typ mimoškolních zařízení pro děti 6. až 9. tříd (11 až 15 let), tzv. školní kluby s cílem nabídnout starším dětem přítažlivější možnosti

---

³³ Srv. BACÍK, František: *Řízení mimotřídní a mimoškolní práce v Městské osmileté střední škole*. Praha 1959, s. 7.

³⁴ Školní děti se rozlišují na 3 věkové kategorie: mladšího (6 až 7 let), středního a staršího školního věku.

³⁵ Mj. proto, že vychovatelky inklinovaly k formám práce s menšími dětmi, v řadě družin nebylo možné tvořit kolektivy dětí zhruba stejného věku.

³⁶ NA, f. MŠK – kolegia ministra, kol. č. 25 (29. 6. 1961), kart. 40.

strávení doby po vyučování.³⁷

Jak bylo řečeno, výsadní postavení školy v koncepci mimoškolní výchovy ve druhé polovině 50. let sílilo a vrcholilo na přelomu 50. a 60. let v souvislosti s přípravou nové koncepce školské politiky, kterou ohlašovaly zásadní stranické dokumenty přijaté Ústředním výborem KSČ a nový školský zákon. Dokládá to zejména snaha zřizovat počátkem 60. let **tzv. školy s celodenní péčí**, jež se tehdy staly – jakožto „školy budoucnosti“ – jakýmsi „hitem“ školských pracovníků a pedagogů. Způsobila to zejména skutečnost, že školy s celodenní péčí byly souběžně prosazovány v sovětském školství, a to na základě usnesení ÚV KSSS a Rady ministrů SSSR z 15. 2. 1960.³⁸ Kromě Československa tyto inspirace nalezneme také v Německé demokratické republice a dodejme, že představovaly typický příklad ideologicky motivované snahy vychovat jejich prostřednictvím tzv. nového člověka uzpůsobeného pro život v komunismu.

V Československu vznikaly tzv. školy s celodenní péčí pokusně od školního roku 1961/62 a to s oporou zejména v par. 21 zákona č. 186/1960 Sb. Tyto školy (v našem případě některé vytipované ZDŠ), byly vyzdvihovány jako „kvalitativně vyšší stupeň výchovné a vzdělávací péče“ a měly co nejvíce skloubit vzdělávání a mimoškolní výchovu dětí v době od 6 do 7 hodin až do 17 až 18 hodin. Učitelé a vychovatelé přitom měli dbát na to, aby dětem vytvořili „příjemné, rodinné podmínky připomínající prostředí“.³⁹ S takovými školami se počítalo nejen ve velkých průmyslových aglomeracích, ale také na vesnicích, kde jako tzv. újezdní školy měly soustřeďovat zejména děti z jednotlivých; přitom v letech 1961 – 1963 měly být dvě takové školy zřízeny v každém kraji, do roku 1965 pak v každém okrese.⁴⁰

Zvláštní případ představovaly **tzv. třídy s celodenní péčí**, které byly chápány jako určitý předstupeň k plošnému zavádění škol s celodenní péčí a škol internátních – ty vznikaly velmi úzkým organizačním,

³⁷ K organizaci a zaměření klubů viz BLÁHA, Václav: *Školní klub – jedna z forem celodenní výchovné péče ZDŠ o žáky 6.-9. ročníku*. Ústí nad Labem 1963.

³⁸ K tomu MEDONOS, Václav (ed.): *Sovětské internátní školy*. Praha 1960; srv. MÁLEK, Ivan: *Otevřené otázky naší vědy*. Praha 1966.

³⁹ BLÁHA, Václav: *Výchovné působení na žáky v době mimo vyučování*. Ústí nad Labem 1964, s. 11.

⁴⁰ (kū): *Perspektivy mimoškolní výchovy*. Učitelské noviny, roč. 10 (1960), č. 19, s. 2.

metodickým provázáním vyučovací a výchovné práce mezi školou a školní družinou formou tzv. družinových tříd.⁴¹ Proto se také v této době hovořilo o potřebě rychle rozšiřovat síť školních družin a klubů při ZDŠ, i když v podstatě souběžně byla zejména z ekonomických důvodů přiznávána nereálnost tohoto cíle. V polovině 60. let pak byla koncepce plošného zavádění škol s celodenní péčí rychle opuštěna nejen jako ekonomicky neúnosná, ale také jako slepá cesta z hledisky pedagogického.⁴²

Velmi důležitou roli v oblasti mimoškolní výchovy hrála **Pionýrská organizace ČSM**, jejíž aktivity se mimo jiné s působením školy prolínaly, zejména ve školních družinách a klubech – tzv. družinové (klubové) třídy se v některých případech přímo členily a na několik pionýrských družin a pracovaly formami pionýrské práce.⁴³ Umožňovala to vysoká míra organizovanosti dětí v PO ČSM, jež dosáhla v první polovině 60. let závratných 85 procent; organizace byla určena pro děti od 9 do 14 let, ovšem III. sjezd ČSM (1958) přistoupil ke zřizování oddílů tzv. Jisker z žáků 1. až 3. tříd základních škol. Jiskry byly chápány jako jistá příprava na členství v Pionýru a již počátkem 60. let v nich bylo organizováno téměř půl milionu dětí této věkové skupiny. Je třeba ovšem doplnit, že činnost dětí v oddílech PO ČSM byla obecně vzato málo zajímavá a vliv organizace na děti často formální; její faktické působení se navíc omezovalo pouze asi na 2 až 3 hodiny týdně.

Metody a očekávané dovednosti pionýrů formuloval ve druhé polovině 50. let výchovný systém nazvaný „Co má znát a umět pionýr“ (CUM-ZUP).⁴⁴ Akcent se kladl zejména na tehdy všudypřítomnou polytechnickou výchovu, svůj význam si udržela tradice soutěží tvořivosti mládeže zavedená již koncem 40. let a počátkem 60. let se stále více zdůrazňovala potřeba tělesné výchovy, sportovní činnosti dětí a turistiky. V polovině 60. let byl dosavadní výchovný systém v tomto duchu

---

⁴¹ Tzv. družinové třídy vznikaly rozdělením dětí do tříd podle toho, zda navštěvovaly družinu. - BLÁHA, Václav: *Výchovné působení na žáky v době mimo vyučování*. Ústí nad Labem 1964, s. 10; dále TÝŽ: *Školní klub – jedna z forem celodenní výchovné péče ZDŠ o žáky 6.-9. ročníku*. Ústí nad Labem 1963, s. 5 a 7-11.

⁴² NA, f. MŠK – kolegia ministra, kol. č. 19 (27. 11. 1966), kart. 58a.

⁴³ Sr. PJIÁKOVÁ, Elena: *Mimoškolní práce so žiakmi 6.-9. ročníka ZDŠ*. Bratislava 1962, s. 67 a 72.

⁴⁴ ČMOLÍK, Otto (ed.): *Co má znát a umět pionýr. Brožurka o zavedení výchovného systému do PO ČSM*. Praha 1959.

přepracován a nahrazen „Pionýrskými plameny“ a „Pionýrskými cestami“.⁴⁵

Ačkoli byla Pionýrská organizace ČSM často označována jako „nejdůležitější pomocník“ školy, v praxi mimoškolní výchovy mohlo docházet k různým třecím plochám; v dobových materiálech můžeme nalézt zmínky o tom, že kvalitními odborníky vedené a materiálně zajištěné zájmové kroužky škol odvádějí děti neatraktivních aktivit v pionýrských oddílech. Apelovalo se proto na vzájemnou koordinaci činností a spolupráci, což vedlo někdy i k paradoxním pokusům zatěžovat školní zájmové kroužky zaváděním některých charakteristických pionýrských forem (nástupy, hlášení, dětská samospráva). Zájmový kroužek tak neměl nabízet „únik“, děti naopak činnost kroužku měly chápat jako „součást pionýrské práce“.⁴⁶ Vztah školy a Pionýrské organizace se začal zásadně řešit až v roce 1964, kdy PO ČSM přistoupila k cílenému zakládání malých dětských kolektivů přímo v místech bydliště; rozvinuly se tak snahy známé již od roku 1957, aby se Pionýr neomezoval pouze na práci s dětmi v prostředí školy a řešil tím malý zájem dětí o činnost v oddílech.⁴⁷ Ve stejné době také vznikla dohoda mezi ČSM a tzv. zájmovými svazy, jimž sekretariát ÚV KSČ koncem roku 1963 uložil, aby zvýšil počet dětí zapojených do jejich činnosti; tyto svazy totiž sdružoval jen plnoleté občany. Na základě této dohody pak v dalších letech vznikly stovky dětských chovatelských a jiných kroužků.⁴⁸

Do sféry mimoškolní výchovy významně zasáhla rovněž zařízení Československého svazu mládeže, která se orientovala na zájmovou činnost dětí. Konkrétně se jednalo o **domy pionýrů a mládeže**, postupně zřizované v okresních a krajských městech již na sklonku 40. let.⁴⁹ Na

---

⁴⁵ ČMOLÍK, Otto – JÍLEK, Sláva (ed.): *Pionýrské plameny*. Praha 1967; ČMOLÍK, Otto (ed.): *Pionýrské cesty*. Praha 1967.

⁴⁶ BACÍK, František: *Řízení mimotřídní a mimoškolní práce v Městské osmileté střední škole*. Praha 1959, s. 17–18.

⁴⁷ Od roku 1957 byly zakládány městské a vesnické kolektivy PO ČSM.

⁴⁸ NA, f. Ústřední výbor Národní fronty, kart. 578, inv. č. 725. Např. Československý svaz chovatelů drobného zvířectva organizoval v roce 1967 celkem 267 pionýrských chovatelských kroužků; v roce 1967 Československý rybářský svaz organizoval 18 900 členů rybářských kroužků mládeže do 15 let (840 kroužků).

⁴⁹ POLEDŇÁK, Alois a kol.: *Pionýrské domy a stanice*. Praha 1953.

jejich činnosti se podílel svaz mládeže a byly chápány jako univerzální zařízení pro organizované mimoškolní aktivity. V domech pionýrů a mládeže působily především nejrůznější zájmové kroužky a také v tomto případě pozorujeme určité napětí, když některé velké městské školy vnímaly tato zařízení jako nepřijemnou konkurenci.⁵⁰ V 60. letech také domy pionýrů a mládeže prošly určitou koncepční úpravou, modernizovalo se zejména metodické působení, aby více vycházelo vstříc zájmům dětí.⁵¹ Tuto síť navíc doplňovaly od 60. let specializované pionýrské stanice, tedy stanice mladých techniků, turistů a přírodovědců, jejich počet však byl tehdy ještě nízký.⁵²

Zájmovou činnost dětí zajišťovaly i další **společenské organizace**, zejména Československý svaz tělesné výchovy, dále tzv. zájmové svazy (chovatelé, rybáři apod.),⁵³ a jiné organizace. Nesmíme zapomenout ani na zájmové studium v lidových školách umění a lidových školách jazyků. V těchto institucích však již nebyl kladen takový důraz na naplňování teoretických aspektů a cílů mimoškolní výchovy dětí. Lze říci, že se spíše zaměřovaly na obecnější záměr – na společensky prospěšné vyplnění volného času dětí a mládeže. Podobně to platí i v případě **sítě kulturně-osvětových zařízení** zřizované národními výbory a Revolučním odborovým hnutím. Kulturní domy ve městech, osvětové besedy v menších obcích i závodní kluby ROH přitom zajišťovaly společenský a kulturní život běžných občanů (zde nezahrnujeme dětská divadla, kina aj.); často se v dobových pramenech setkáváme s kritikou, že tyto instituce věnují „potřebám dětí“ nedostatečnou pozornost. V mimoškolní výchově proto plnily spíše doplňkovou funkci, i když se mezi dobovými materiály setkáváme i s metodickými příručkami pro osvětová zařízení, přímo zacílenými na komplexní mimoškolní práci s dětmi.⁵⁴

---

⁵⁰ V roce 1966 v Československu působilo 230 domů pionýrů a mládeže.

⁵¹ Srv. KOTOUŠ, Svatopluk: *Zájmová činnost domů dětí a mládeže I.-II.* Praha 1969.

⁵² NA, f. MŠK – kolegia ministra, kol. č. 19 (27. 11. 1966), kart. 58a. V roce 1966 působilo jen 11 stanic.

⁵³ Blíže FRANC, Martin – KNAPÍK, Jiří: *Volný čas v českých zemích v letech 1957–1967.* Praha 2012, s. 181–184.

⁵⁴ Zde např. KASALICKÝ, Vladimír: *Mimoškolní práce dětí.* Karlovy Vary 1957 (Metodická příručka Krajského domu osvěty), sv. 1, 33 s. Účast závodních klubů ROH na tzv. mimoškolní výchově glosuje např. ČECH, Gustáv: *Ohýbaj ma mamko – dokiaľ som ja Janko...* Odborář, roč. 10 (1957), č. 12, s. 563.

Specifickým způsobem doplňovaly síť zařízení mimoškolní výchovy **pionýrské (dětské) tábory**, které od poloviny 50. let pořádalo zejména Revoluční odborové hnutí, nicméně organizačně i z hlediska výchovné péče je pomáhaly zajišťovat také školy a Pionýrská organizace ČSM. Pionýrské tábory ROH (i jiných pořadatelů) totiž umožnily vyplnit citelnou mezeru při zajišťování organizovaného volného času během letních prázdnin; školní družiny a kluby tento výpadek zajistit nemohly a v polovině 60. let ministerstvo školství po školách výslovně žádalo, aby se zasadily o maximální podporu účasti dětí na táborech.

Do tzv. mimoškolní výchovy zasahovala také **média** – rozhlas, televize a dětské časopisy (Ohníček, Pionýr, Sedmička). Tento aspekt však dalece přesahuje zaměření tohoto příspěvku. Kromě dětských rozhlasových a televizních pořadů zde zmiňme alespoň pozitivní roli časopisu „ABC mladých techniků a přírodovědců“, který koncem roku 1959 oživil myšlenku tzv. čtenářských klubů, spjatou časopisy „Mladý hlasatel“ a „Vpřed“ řízenými Jaroslavem Foglarem, a v průběhu 60. let ji inovoval do podoby poměrně rozsáhlého „mikrokolektivní hnutí“. ⁵⁵ Obliba čtenářských klubů vedla k tomu, že tento model mimoškolní zájmové činnosti dětí postupně zaváděly i jiná dětská periodika. Snaha PO ČSM zachytit se zde.

V souvislosti s legitimizací spontánního trávení volného času dětí se začaly ve druhé polovině 60. let upravovat urbanizační plány měst a zvláště sídlišť; důležitý podnět tomu dala na jaře 1966 vláda, která pověřila ministerstvo školství a kultury vypracovat koncepční materiál pro zřizování **blokových, uličních a sídlištních středisek**. ⁵⁶ Tento materiál se kriticky vymezil k tehdy již poměrně husté síti a koncepci výchovy v mimoškolních zařízeních, v nichž byly děti a dospívající mládež vedeny k pasivní konzumaci hotových produktů zábavy a poučení: „Nadměrné uplatňování organizovaného a direktivního prvku vede nezdědky k fyzickému i psychickému úniku dětí z výchovného procesu. [...] Takto prožívaný čas přirozeně není ani objektivně ani subjektivně volným časem dětí a jeho využití pro pedagogické záměry je iluzorní.“ Zdůrazňovalo se, že samostatné organizování volného času patří s rostoucím

---

⁵⁵ Srv. TOMAN, Vlastislav: *Můj život s ábíčkem*. Praha 2005, s. 31–33. Podrobněji *Volá vesmír!* ABC mladých techniků a přírodovědců, roč. 4 (1960), č. 9, s. 12.

⁵⁶ NA, f. MŠK – kolegia ministra, kol. č. 19 (27. 11. 1966), kart. 58a.

věkem i k přirozené mentální potřebě dětí, které již neuspokojuje pobyt ani v družinách, ani ve školních klubech. Význam spontánně tráveného volného času dětí přitom zvyšovalo i tehdejší zavádění volných sobot, které v roce 1968 vyústilo v plné konstituování dvoudenního volna. Citovaný materiál upozorňoval, že dosavadní síť hřišť je určena spíše pro děti předškolního věku a až pak mládeži, a že v okolí domů se nepočítá ani s rozsáhlejší výstavbou hřišť pro děti středního a vyššího školního věku, ani s nezbytnou kapacitou krytých prostor k zájmové činnosti. V tomto smyslu se dokonce hovořilo o chybějícím článku výchovné péče o mládež a poukazovalo se na zkušenosti z jiných evropských států (kromě SSSR bylo zmiňováno Švédsko a Dánsko). Právě zmíněná tzv. bloková, uliční a sídlištní střediska měla tuto mezeru vyplnit a doplnit strukturu sítě zařízení mimoškolní výchovy. Tato střediska reprezentovala různou škálu typů prostor pro v zásadě neorganizovanou činnost dětí a mládeže; od kluboven či malých dílen v domech, přes jednoduchá zatravněná hřiště pro míčové a pohybové hry až po náročněji vybavená hřiště, která by umožňovala i provozování některých atletických disciplín (pro menší děti se zde počítalo se skluzavkami, průlezkami a kolo-toči).⁵⁷

Summary

The Socialist Education and so-called non-formal school education in Czechoslovakia in the 50th and 60 years

Changes in education in Czechoslovakia after 1948 also brought about the efforts to organize as many activities for children outside school hours. The concept of non-formal school education began to develop, influenced by the Soviet model. Non-formal education to attain the objectives of socialist education and included mainly organized recreational activities of children in the hobby groups, assistance in preparation for teaching. Non-formal school education provided, as well as social organizations and institutions, particularly the Pioneer organization ČSM. The so-called non-class activities as part of non-formal school education has been the domain of only the school, referring to her systematic educational activity for children in schools outside their own teaching, that breaks at the time of boarding school, during school excursions and trips. In non-class activities children were also included correspondence, collection of medicinal plants and waste materials, home

---

⁵⁷ Blíže FRANC, Martin – KNAPÍK, Jiří: *Volný čas v českých zemích v letech 1957 – 1967*. Praha 2012, s. 292–295.

reading etc. The state supported the concept of non-formal education by building a network equipment (school clubs, school with all-day care), and through it also tried to modify the educational role of parents. At the end of the 60th years, however, began to educators and psychologists criticize efforts to organize leisure activities for children and vice versa asked to supplement the socialist concept of education of children of spontaneous activity.